N. IORGA

ORIGINALITATEA LUI DIMITRIE CANTEMIR

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ ÎN
AULA UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI

«DATINA ROMÂNEASCĂ» — VĂLENII-DE-MUNTE — 1935

N. IORGA

ORIGINALITATEA LUI DIMITRIE CANTEMIR

CONFERINȚĂ ȚINUTĂ ÎN AULA UNIVERSITĂȚII DIN IAȘI

«DATINA ROMÂNEASCĂ» — VĂLENII-DE-MUNTE — 1935

Originalitatea lui Dimitrie Cantemir

– Conferinţă ţinută în aula Universităţii din Iaşi –

Iubiţi ascultători,

Cea d'intăiu datorie a mea este să spun celora cari nu au fost de faţă la pioasa şi înălţătoarea ceremonie de la Trei Ierarhi ce s'a petrecut acolo şi să aduc celor cari au îndoieli, — noi sântem o naţie torturată une ori de îndoieli fără rost, pe când în alte domenii, în care ar trebui să avem îndoieli, avem siguranţe tot aşa de nepotrivite — că noi n'am participat uşuratec la o comedie aşa-zicând nepotrivită, depunând acolo oase care nu ar fi fost ale lui Dimitrie Cantemir, Domnul Moldovei. Un om spiritual, al cărui spirit am putut nu numai să-l apreciez, dar să-l sufăr în anumite împrejurări, într'un interview recent, pretindea în adevăr că oasele trimese de Ruşii de la Moscova nu ar îi aparţinând lui Cantemir, ceia ce din partea lor ar fi fost o glumă odioasă, căci nu există naţie care să-şi poată bate joc astfel de sentimentele unui popor, ca şi de propria-i onestitate, care poate trăi supt toate regimurile: alb, roşu, tricolor; onestitatea rămâne aceiaşi.

Până în momentul când s'a împlinit ceremonia de astăzi nimeni nu deschisese sicriul de la Moscova, care e un adevărat sicriu, de şi avea înfăţişarea numai a unei lăzi lucrate frumos, rânduite aşa cum trebuie pentru a cuprinde rămăşiţele, din nefericire aşa de puţine, ale cuiva care a fost Domnul Moldovei. Ele ni-au fost date ca un omagiu de prietenie deosebit de preţios. Căci, fiind una din cele mai luminate minţi, din talentele cele mai puternice ale vremii sale, unul dintre enciclopediştii cu mai mare nume de la începutul secolului al XVIII-lea, Dimitrie Cantemir şi pentru Ruşi înseamnă aşa de mult, prin rolul cultural pe lângă Petru-cel-Mare, într'o epocă în care Rusia era mult supt Moldova în ce priveşte desvoltarea culturală.

Exilat într'o ţară supt multe raporturi într'adevăr sălbatecă, el a fost adus a fi până la moarte un preţuit sfătuitor al lui Petru-cel-Mare, acesta un simplu sălbatec, doritor de a se cultiva şi cultivându-se atât cât putea cu ascendenţa sa grozavă şi temperamentul său bolnăvicios. El a dat Rusiei pe Antioh, fiul său, care e introducătorul Ruşilor în domeniul cugetării şi scrierii francese, într'o epocă în care Franţa domina toată Europa şi lumea întreagă printr'o cultură de caracter general, de hatârul căreia ea sacrificase o parte din moştenirea ei spirituală, aşa încât ceia ce s'a pus în loc să fie la îndemâna oricui.

Vă puteţi închipui că, în astfel de condiţii, ideia de care am vorbit, a unui om fără îndoială uşuratec şi care nu alege ţinta glumelor sale, nu se poate susţinea. Noi am deschis sicriul, şi în el am găsit adeverinţa ministrului României la Moscova, care a asistat la desgroparea făcută cu toată îngrijirea şi cu îndeplinirea tuturor datoriilor de respect şi pietate. După aceasta, am înlăturat giulgiul care fusese adus de ministrul României şi am găsit înăuntru, fără craniu, care lipsia cu desăvârşire — nici măcar o urmă de dinţi, cari se păstrează de obiceiu chiar când oasele craniului se desfac, ceia ce ar dovedi o profanare făcută cândva dintr'o curiositate nesănătoasă a cui a vrut să cerceteze aceste oase în care s'a cuprins atâta minte—, am găsit, în veşminte care sânt din epoca aceia, foarte bine păstrate veşminte de mătasă, şi chiar două mâneci întregi cu nasturi la capăt, trupul unui om în vrâstă de aproape cincizeci de ani, sau ceva peste cincizeci de ani — e vrâsta când a murit el — : femurul, oasele braţelor, unele oase ale degetelor destul de bine păstrate. Să nu aveţi nicio îndoială: în oraşul din care a stăpânit Moldova, din care a plecat pentru marea aventură în folosul creştinătăţii —, care nu din vina lui a ieşit rău, şi l-a pus pe o cale de continuă durere, de nesfârşit dor de moşia sa şi de civilisaţia pe care o lăsase aici şi la care înţelegea să colaboreze esenţial şi mai departe, — în Iaşul unde a domnit şi a luminat el, este azi ceia ce soarta, fatală pentru noi toţi,

poate păstra, după trecere pe atâta vreme, dintr'o fință omenească.

E cea d'intăiu datorie pe care o am astăzi. După îndeplinirea nu fără înduioşare a acestei datorii, — şi emoţia care o am e naturală, după aşa de scurtă vreme de la scena din biserica Trei Ierarhi —, după aceasta o să caut să arăt, în foarte puţine cuvinte, ceia ce nu s'a putut arăta în Catedrala Iaşilor atunci când s'au adus oasele acestea, până astăzi nerăscolite. Pentru că venerabilul Mitropolit al Moldovei, care este şi un cărturar şi a făcut, fireşte, cercetări cu privire la Domnul de care vorbia, a insistat mai mult asupra caracterului omenesc, asupra caracterului creştin al lui Dimitrie Cantemir, cum era natural; atunci când se făcea o slujbă de îngropare, nu avea pentru ce să se vorbească despre o operă literară şi ştiinţifică: ar fi fost cu totul nepotrivit ca, în momentul acela să se atingă şi laturea aceasta, aşa de esenţială, din ceia ce a fost activitatea lui Dimitrie-Vodă.

De multă vreme, chiar de unul dintre profesorii Universităţii din Iaşi, d. Minea, istoric foarte preţuit, de şi din nefericire nerecunoscut încă de membrii Academiei Române, cu toate sfaturile mele, de d. Minea, zic, într'o lucrare foarte întinsă, s'a vorbit de Cantemir în toate amănuntele, aşa încât oricine doreşte o informaţie precisă şi bogată se poate adresa la această carte, tipărită într'o formă însă mai apropiată de eruditi decât de publicul cel mare. Am strâns şi eu câteva articole şi o conferinţă într'o broşurică pe care am răspândit-o şi în biserică aici[1]. Căci ministrul Instrucţiei Publice a dorit să fie ceva la îndemâna oricărui cetitor cu privire la viaţa şi activitatea lui. Lucrarea aceasta de sintesă am căutat s'o alcătuiesc, şi s'o împodobesc cu unele chipuri; tipărită în mai multe mii de exemplare, la deschiderea cursurilor ea se va putea răspândi pretutindeni. Şi o piesă în care înfăţişez tinereţa lui Dimitrie Cantemir era vorba să fie represintată în teatrele oficiale ale ţerii, şi chiar

[1] *Despre Dimitrie Cantemir, cu ocasia aducerii în ţară a rămăşiţelor lui.*

în teatrul de aici, unde fără umbra lui Dimitrie Cantemir n'a fi avut niciodată prilejul să pătrund.

Pot să adaug încă un lucru. Aici este subdirectorul Școlii Românești de la Fontenay-aux-Roses, d. Ianculescu, care, după sfatul și îndemnul mieu, a făcut să se copieze până acum de două ori portretul lui Cantemir, care se găsește la Museul din Rouen. Un foarte frumos portret. Dimitrie Cantemir a fost înfățișat în multe portrete, dar sânt numai trei tipuri ale lor. Unul este tocmai acela pe care îl presintă portretul de la Rouen: un om tânăr, foarte frumos, foarte fin, cu o figură care dovedește aleasa lui inteligență: un băiat de douăzeci, douăzeci și cinci de ani, cu o mustață supțire, cu niște ochi foarte strălucitori, purtând peruca obișnuită pe vremea aceia la Curtea lui Ludovic al XIV-lea sau propriul său păr în bucle ce cad pe umeri. Este îmbrăcat într'un costum oriental de stofă de aur strânsă pe trup: încins cu un șal, el poartă o sabie, iar pe cap — la gât, cravata întocmai ca la Versailles sau la Paris, care se prelungește, se răsfiră în eventaliu 'n jos, așa cum se obișnuia la Curtea francesă — un turban, un foarte frumos turban alb și albastru, în care e înfipt un surguciu de pene rare. Amestec de lucruri orientale și de lucruri occidentale, care se putea întâlni numai în Pera din Constantinopol, în suburbia de caracter occidental a capitalei Imperiului Otoman. Apare astfel legat în același timp de lumea apuseană, cunoscută lui prin cărți, și de lumea răsăriteană, care-i era la îndemână supt toate aspectele: supt aspectul grecesc, supt aspectul turcesc contemporan, supt aspectul persan, fiindcă el a fost, — pe lângă atâtea mari însușiri și pe lângă puterea de a domina toate cunoștințile sale —, fără îndoială și omul care a cules din mai multe locuri lucrurile care s'au integrat de la sine în inteligența lui superioară.

După aceasta este un alt Dimitrie Cantemir, pe care lumea îl cunoaște, de obiceiu, foarte puțin: supt chiurasa de luptător, un ostaș, cum s'a și văzut el luptând supt steagurile crucii pentru desrobirea creștinătății. Căci să nu credeți că a primit la Iași pe Petru-cel-Mare pentru că acesta era stăpân peste Ruși. Ce erau

Ruşii pentru Dimitrie Cantemir? Sau pentru că s'au potrivit în gânduri, în felul de a înţelege lucrurile. Nu ştiu întru cât ar fi putut fi o înţelegere între eruditul Domn al Moldovei şi Petru-cel-Mare. Spune Neculcea că Ţarul a încercat o oarecare erudiţie de pripas, vrând să-i explice lui Dimitrie-Vodă câte stiluri sânt amestecate la Golia; este de fapt un amestec de stiluri şi la Trei Ierarhi şi la Golia, dar ce putea înţelege Petru-cel-Mare, care s'a dus la Saardam ca să cioplească la corăbii sau la Versailles ca să strângă în braţe talia garnisită cu fier a domnişoarelor de la Curtea lui Ludovic al XV-lea, cu teama ca nu cumva să se trezească în loc cu o păpuşă care danţează în două bucăţele, una căzând într'o parte, cealaltă în alta? Sau ce a putut înţelege el din Franţa, unde a rupt cu pintenii mătasa mobilelor supţiri şi elegante de la începutul secolului al XVIII-lea şi s'a dus de a dat într'o parte perdelele de la patul în care zăcea pe moarte regina neîncoronată a lui Ludovic al XIV-lea, M-me de Maintenon, izbucnind în acel strigăt grosolan şi barbar: „ce maimuţă urâtă"? Vă puteţi închipui că toate acestea nu făceau din Petru-cel-Mare un price-pător ales al calităţii monumentelor de artă din Iaşi.

De sigur că Dimitrie-Vodă a văzut în Petru-cel-Mare numai purtătorul steagului cu crucea şi acela care ar fi fost capabil, după închipuirea lui, care nu cunoştea în de ajuns pe visitatorul rus, să ducă oastea creştină la Constantinopol şi să aşeze din nou semnul lui Hristos de-asupra bisericii Sf. Sofia. Era tânăr, şi, în mintea unui tânăr idealist, Petru apărea ca un sol al lui Dumnezeu, un apostol al restaurării în vechile granite, al izbăvirii Moldovei. Pe urmă, când a trecut în Rusia, s'a găsit într'o aşa de grozavă societate a boierilor tunşi pripit, pudraţi, îmbrăcaţi franţuzeşte cu de-a sila de Împăratul lor şi cari se rugau, în momentul când bărbierul imperial îi curăţa de podoaba bărbii, să li-o încredinţeze pentru a o pune în mormânt, de oare ce un Rus nu se poate înfăţişa înaintea lui Dumnezeu în felul cum înţelegea Ţarul. Trăia acolo fără un om cu care să poată schimba o ideie. Şi Neculce, care era cu mult supt Dimitrie Cantemir în ce priveşte

cunoştinţile, urla de urât în lumea aceasta rusească, în care erau câteva puncte strălucitoare, câteva împrumuturi abia săvârşite din civilisaţia apuseană, dar restul nu înfăţişa decât un imens pustiu.

Dar, în vremea când oaspetele cel rar nu venise ca să l transforme din Domn în cneaz rusesc, din stăpânitor în serv, din omul care se juca în voie cu vigoarea unei ţeri întregi în pensionarul Ţarului, culegându-şi veniturile de la câteva sate ruseşti locuite de o populaţie cu desăvârşire inferioară, de care îi era groază să se atingă chiar supt raportul banului pe care îl culegea de la dânsa, în vremea când purta o cunună a sa şi năzuia să întemeieze o dinastie sprijinită şi pe tratatul cu Petru, ţinta lui fiind de a întregi ţara şi de a o consolida pentru toate timpurile, în vremea aceia Dimitrie Cantemir a pus să-i facă portretul ca Domn al Moldovei. Nu mai este nici cravata lui Ludovic al XIV-lea, nici turbanul de Constantinopol, alianţă dintre cele două jumătăţi ale lumii, ci este un Domn ca toţi ceilalţi, cu platoşa războinicului, cu părul lăsat să-i cadă pe umeri,—păr al lui, nu împrumutat, de perucă—, şi cu barbă de Domn moldovean.

Portretul acesta se păstrează numai într'un singur exemplar, pe când, atunci când Dimitrie era în Rusia, a pus pe alţii să-i facă portretul, şi-l avem în forma aceasta de curtean al unei lumi împărăteşti imitate după cea francesă: prin urmare ras cu desăvârşire, cu perucă albă de păr fals, cu toate horbotele în care se îmbrăca un contemporan al lui Ludovic al XIV-lea.

De ce spun lucrurile acestea? Fiindcă veţi avea în cursul anului acestuia o copie a portretului de la Rouen, care se va face la şcoala de la Fontenay-aux-Roses, pe care o conduc. La Banca Naţională este un portret, acum în urmă s'a dat Academiei Române o a doua copie făcută de un pensionar al şcolii noastre, şi vom căuta, chiar în cursul acestui an, ca aici, undeva, într'un colţ al acestei frumoase săli, să aşezăm şi portretul lui Dimitrie Cantemir în vrâsta cea mai fericită pentru dânsul şi mai atrăgător de zimbitoare pentru noi din înfăţişările insuccesive.

* * *

Pe lângă o povestire şi o făgăduială vreau ca în singura conferinţă care s'a ţinut despre Dimitrie Cantemir cu prilejul acesta cu totul extraordinar, aş zice fantastic de extraordinar, al aducerii oaselor lui, să vă arăt un lucru la care ţin foarte mult.

Iată de ce este vorba. Meritele lui Dimitrie Cantemir în deosebite domenii sânt foarte mari. Nimeni nu se gândeşte să le tăgăduiască, dar operele lui nu sânt la îndemâna oricui. Ediţia dată de Academia Română este cu desăvârşire insuficientă. „Istoria Imperiului Otoman" nu se mai găseşte în româneşte. Viaţa lui Constantin Cantemir a fost publicată de cineva care nu ştia latineşte, — această viaţă a părintelui său am tradus-o în româneşte şi traducerea s'a tipărit la Tipografio Cărţilor Bisericeşti, fiind imediat dată deosebitelor ana male rozătoare care fac parte din personalul acestitipografii, dar ea ar putea fi luată şi pentru o bibliei tecă de popularisare, cum, din nenorocire, n'avem. Viaţa lui Constantin-Vodă scrisă de însuşi fiul lui: unul aşa de erudit, celălalt aşa de simplu, unul trăind înainte de toate din cărţi, celalt descifrând cu multă greutate, apăsând cu degetul pe buchi, un ceaslov; fiul care avea toate idealurile ce nu se puteau îndeplini, iar tatăl încurcat dacă l-ar fi întrebat cineva despre o realitate pe care o frământa când cu o mână mai aspră, când cu o mână mai dulce. Cu o mână mai mult aspră decât dulce, fiindcă el este acela care a tăiat capul lui Miron Costin şi avea datoria să dea un cap mai bun decât al lui Miron Costin. Într'adevăr, a dat capul lui Dimitrie Cantemir, dar nu el singur, căci însuşirile sufleteşti ale feciorului domnesc vin de la mamă.

Dimitrie Cantemir este, fără îndoială, în toată înfăţişarea lui, anacronic, neaşteptat. E uimitor cum de a răsărit din Moldova un om ca dânsul. Trebuie găsită deci o explicaţie pentru acela care ştia pe degete istoria Imperiului otoman, care cunoştea toate rosturile religioase şi etice ale Turcilor, care precedase pe Montesquieu, în legătură cu perioadele lui Vico, proclamând că istoria unei lumi politice este cu ridicări şi coborâri,

într'un anume ritm de ascensiune și descensiune. Cu totul neașteptat un om care nu învățase geografia nicăieri, căci nu exista nicio catedră de geografie în lumea întreagă, și, prin urmare, se întreabă cineva unde a învățat acela care trebuia să scrie „Descrierea Moldovei", o carte de antropo-geografie à la Ratzel. Cât s'a trudit Germania pentru ca să ajungă la înaintașii lui Ratzel și la Ratzel el însuși, pe când Domnul Moldovei de la 1700 încerca descrierea unei țeri cu tot ceia ce dă natura, cu tot ce adaugă omul, cu toate legăturile visibile și misterioase între ceia ce natura dăruiește și omul, căutând și luptând, adauge la ceia ce a dat natura. O carte foarte remarcabilă, nu numai în ce privește ideile, dar și în ce privește concepția, pe o temelie ridicată mult mai sus decât nivelul contemporan.

Cum, de altminteri, „Istoria Imperiului Otoman", așa cum este, cu multe naivități d'inăuntru, cu simplicitățile de spirit, cu patriarhalismul oriental, cu lipsa de critică fără îndoială, cu urmărirea prea de aproape a izvoarelor otomane, cartea aceasta, când o așează cineva alături de istoria Franciei, prin biografii regale, cum se scria pe la 1700 la Paris, arată imediat o enormă deosebire. Și Istoria „Imperiului Otoman" este puțintel și istorie universală, date fiind toate provinciile și țerile de odinioară, toate neamurile, toate culturile, care au intrat în Imperiul Otoman, stăpân pe o mare parte din trei continente. Să o asemene cineva cu ideile exprimate, într'o formă splendidă ca retorică, dar fără îndoială altfel foarte jos, la nivelul evului mediu, a lui Bossuet, care explică istoria universală prin aceia că așa a vrut Dumnezeu, că „omul se zbate, dar Dumnezeu îl mână", ca și când Dumnezeu n'ar găsi alt mijloc mai bun decât acesta. Cu totul altceva este „Istoria Imperiului Otoman", această bucată largă de istorie universală a lui Dimitrie Cantemir.

Întrebarea este: de unde vine, ca gânditor, el? Între oamenii pe cari i-a dat neamul acesta românesc, care înțelege răpede, care prinde periculos de ușor și care repetă cu o ușurință deplorabilă, așa încât une ori noi sântem un fel de neam-ecou, — vorbește cineva aiurea și

îndată din Moldova sau din Muntenia răspunde un glas, care nu face decât dă ultima silabă a unei cuvântări pe care natural că nu o înțelege —, și *Dimitrie Cantemir este oare un ecou, sau el este un glas?*

Eu cred că nu este un ecou, ci un glas.

Pentru aceasta trebuie să ne gândim la ce a fost înainte de dânsul, îndată înainte de dânsul; trebuie să ne gândim la ceia ce a găsit el aici, la ceia ce a venit de aiurea, la ce putea să afle, și a aflat aici, pe urmă, ca să vedem dacă resultatul ultimei sintese nu-i aparține în mare parte lui și dacă, *aparținându-i lui, nu aparține cumva rasei din care face parte, dacă deci Dimitrie Cantemir nu înseamnă modul românesc de a fi în civilisația universală.*

Acesta este lucru pe care noi nu-l înțelegeam în de ajuns, când o societate care avea odinioară toate privilegiile pe care acum le au cei mai needucați dintre oameni nu vorbia în casa ei limba țerii, sau o vorbia așa de prost, și nu l înțelegem nici azi, când cunoaștem modul românesc de a fi, dar schimbăm limba de la o generație la alta după cuvintele cele mai noi, neologismele cele mai proaste, care vin de la Paris, când ne trezim în tineretul întreg cu niște idei de misticism une ori foarte vechiu, alte ori foarte sălbatec, care vor fi bune unde vor fi, dar nu se potrivesc cu întreaga noastră tradiție și cu sufletul nostru, un suflet românesc care este, înainte de toate, extrem de duios. Căci ce se întâlnește în literatură, în cugetare, în care să nu fie nota aceasta de duioasă umanitate, nu este modul românesc. De sigur când se încântă cineva de „jazzband", când se fac ridicole atâtea frumoase fete și femei ale acestei țeri țopăind ca barbarii din Sudul Argentinei și represintanții barbariei negre, pierzându-se tot ce și aiurea a fost elegant și estetic în danț, nu este modul românesc, și ținta noastră supremă este de a cunoaște modul românesc, de a-l desvolta, de a trăi noi într'însul și de a-l putea transmite noi altora cari — chiar dacă vă doare! — în momentul de față se adresează la arta barbarilor negri și la încercări stângace ale artei babiloniene, luând tot ce este mai prost și mai urât la popoarele cele mai depărtate și mai nenorocite. Evident că civilisația apuseană

are nevoie de înoire, şi, dacă ea s'a putut uimi înaintea lui Panait Istrate, care la noi a fost ceia ce ştim, *supt* povestitorii noştri, ni putem închipui ce ar însemna dacă noi am crede în modul românesc şi l-am represinta cu tot curajul, l-am impune, — fiindcă civilisaţiile nu se răspândesc în genunchi şi lingând mâna, ci se impun prin credinţa fanatică în ele şi prin voinţa de a le răspândi.

Ce era înainte de Dimitrie Cantemir la noi? Era, de sigur, mare lucru. La jumătatea secolului al XVII-lea apare Grigore Ureche în Moldova. Urmase la şcoala din Polonia, ştiind latineşte, cunoscând ceva din istoria Poloniei, — dar Polonia nu cultiva înainte de toate istoria ei proprie, ci istoria veche, greacă şi romană, fiind o ţară de cultură latină prin catolicism. Ureche încearcă, din vechi cronici slavone, din mărturii polone, din câteva alte cărţi care-i putuseră cădea în mână, pentru că Polonia nu represinta decât o prelungire a Renaşterii, scăzută şi evident inferioară, încearcă să dea o interpretare a istoriei Românilor şi numai a istoriei Românilor. El n'a înţeles niciodată care este locul nostru în istoria lumii, ci s'a agăţat doar de descendenţa romană. Evident, descendenţă romană, dar decât să spânzuri ca o limbă de ceasornic purtându-te după un mecanism care se mişcă aiurea, este mai bine să faci *tu* a se purta mai multe limbi în civilisaţia mondială ; decât să fim un simplu adaus, un biet supliment la ceia ce au făcut alţii, să arătăm ce vine în adevăr de la noi. Istoria noastră de aceia este aşa de puţin ţinută în samă până acum, fiindcă noi, şi când redăm istoria universală, o facem după tipuri de aiurea şi nu găsim în ele rolul nostru. Facem împărţirea aceasta curioasă: istoria Românilor şi istoria universală, ca şi cum istoria Românilor ar fi în afară de istoria universală: ar fi mult mai preferabil să se arăte între ele legătura care *este*, noi fiind o parte importantă din viaţa generală a lumii.

Pe urmă a venit Miron Costin. Miron Costin este, înainte de toate, un autor de memorii, care, natural, şi el cu gândul la descendenţa romană, caută aşa de puţin în lumea din prejur, crezând numai în formula,

necesară pantru el, polono-moldovenească. Spune ce s'a petrecut în Moldova contemporană, dar, îndată ce se ridică mai mult, nu înțelege nimic. Capitolul lui despre Mihai Viteazul este inferior; Miron Costin nu știa nici măcar numele Domnului moldovenesc de pe vremea aceia. Mihai Viteazul este, de altfel, înfățișat numai în treacăt, și el apare scăzut, caricatural; e aproape o ofensă pentru memoria lui cum răsare în această cronică, — doar cu bătălia lui Ieremia Movilă cu Ștefan Răzvan în margenea Sucevei, unde se iea povestea așa cum a fost găsită, este ceva viu și utilisabil. Când am tipărit acum „Istoria lui Mihai Viteazul", din Miron Costin n'am putut lua decât jumătatea de pagină cu privire la această luptă de la Suceava, care s'a terminat prin înfrângerea rușinoasă și uciderea lui Răzvan. Povestirea lui Miron Costin nu se sprijină pe nimic în trecut și nu are nicio legătură cu ce se petrece în țerile vecine, afară doar ceva despre Cazaci; dar ce erau Polonii, care erau îndreptările Poloniei către noi, care sprijinul pe care noi l-am fi găsit în Poloni, care este părerea lui despre viitoarele relații româno-polone, — și el a fost unul dintre șefii partidului îndreptat către creștini, și anume către partea aceasta din creștinătate —, mai nimic. Drag ni este Miron Costin — nu putem spune același lucru despre Ureche, un om rece, scriind în frase ca acelea latinești pe care le cetise la biata lui școală din Polonia —, ni e drag prin viața lui pasionată, prin ideile urmărite cu atâta încredere, prin aceia că i-a curs sângele pe moșie din ordinul unui Domn care îl urâse și din causa deosebirii de cultură dintre el însuși și scritorul istoriei Moldovei. Pentru toate acestea ni este drag Miron Costin; el este așa de adânc moldovenesc, cu toată spoiala polonă, cu tot ceia ce Polonii i-au dat din cultura Renașterii; ca origine însă, ni pare rău că este așa, dar *așa este*.

Apoi a răsărit un om cu totul neobișnuit, cu însușiri foarte mari și un noroc în viață cum l-au avut puțini: neam împărătesc, coborâtor din Radu-Vodă Șerban, având atâtea moșii; tânăr trimes la învățătură pe la Adrianopol și Constantinopol, ajungând până la Veneția, cu profesori la Padova; întors în țară ca frate de

Domn, unchiu de Domn, sfătuitor al tuturor conducătorilor timp de treizeci de ani: Constantin Stolnicul. Cu totul altceva în ce priveşte naşterea decât Miron Costin, care se cobora dintr'un Balcanic abia încetăţenit şi dintr'o Româncă oarecare din Moldova, şi decât Ureche, care, de şi numele lui se întâlneşte în secolul al XV-lea, n'a represintat floarea boierimii moldoveneşti. La Constantin Cantacuzino găsim într'adevăr lucruri foarte importante, cu care ne putem mândri, şi capitolul românesc pe care-l represintă el este unul dintre cele mai strălucite. Într'o conferinţă la Bucureşti, pe care am tipărit-o în „Revista Fundaţiilor Regale", am căutat să-l deosebesc de contemporani; am arătat cât de mult, de exemplu, în ce priveşte experienţa politică, ca şi vorbirea şi scrierea unei minunate limbi româneşti, este de superior Stolnicul lui Dimitrie Cantemir, care, acesta, scria rău româneşte, fiindcă voia să creeze limba cea nouă, limba neologismelor şi a altei sintaxe — ceia ce a făcut Eliad după 1820 el o încerca din greşeală cu un secol înainte, şi, evident, şi graiul se formează în anume împrejurări şi la un anume moment, iar, când te pripeşti, n'o nemereşti. Cu altă rânduire a cuvintelor, Dimitrie Cantemir este totdeauna inteligibil, dar nu cu sintaxa latină pe care voia să o introducă — şi mă întreb acum dacă sintaxa aceasta a putut fi înţeleasă totdeauna de orice Roman la Roma, aşa dintr'o dată, dintr'o răsuflare, cum înţelegem noi pe Eminescu şi Alecsandri; se jucau scriitorii romani cu cuvintele în toate felurile, aşa încât dese ori poesia lor e, mai ales, dovedirea lucrului că se poate şi în latineşte ceia ce făcuseră Grecii, cari aveau mintea în aşa fel, încât circulaţia cea mai dificilă între cuvintele unei frase se făcea cu o instantaneitate de care alte popoare sânt incapabile.

Dar Constantin Cantacuzino Stolnicul este supt alte raporturi inferior lui Dimitrie Cantemir, fiindcă, mai la urma urmei, cu felul lui de a scrie, cu frasa largă, cu perioada îmbielşugată, cu ritmul încântător pentru ureche, neobişnuit până atunci în scrisul românesc, şi, apoi, cu înţelegerea pentru ideile apusene, cu putinţa de

a se orienta în istoria lumii întregi, el nu este altceva decât un represintant în româneşte al spiritului Renaşterii italiene. Nu este, adecă, un creator, ci reproduce un tip care exista şi se cerea numai strămutat la lucrurile româneşti şi într'o formă românească. Constantin Cantacuzino, tradus în italieneşte, tradus bine în italieneşte, ar fi recunoscut de istoria critică italiană a epocii acesteia ca un om care aparţine fără nicio deosebire acestei lumi.

La Dimitrie Cantemir nu este aşa. El a cunoscut fără îndoială scrisul lui Miron Costin; nu este exclus să fi cunoscut şi pe Stolnic, care a venit în Moldova, şi noi ştim când a venit, pe la 1670, într'o vreme însă când Cantemir nu se născuse, sau abia se născuse; dar se poate admite, un raport personal, Stolnicul având legături cu Moldova — şi nevasta lui, Maria, a fost Moldoveancă —, iar scrisul lui Cantacuzino fiind de pe la 1690, — prin urmare tocmai vremea când se formează spiritul lui Dimitrie Cantemir. Căci s'a putut constata, prin anumite fapte presintate într'un anume fel, că marea Istorie a Românilor, considerată supt toate raporturile, sprijinită pe toate izvoarele, şi pe poesia populară, cu uşi deschise în toate părţile, cu ferestre care luminează asupra tuturor zărilor, că această carte a fost scrisă prin aceşti ani. Ar fi deci o contemporaneitate între Dimitrie Cantemir şi Stolnic, chiar dacă unul nu vorbeşte de celălalt, cum este, fără îndoială, şi la primul o influenţă care vine de la Grigore Ureche, pe care a trebuit să-l întrebuinţeze mai tărziu Dimitrie Cantemir în istoria poporului său. Şi tot aşa va fi cunoscut acesta şi pe Miron Costin, cu toată grozava ură dintre Cantemireşti şi Costineşti, căci se ştie că şi fratele lui Miron Costin, Velişcu, a fost tăiat de Constantin Cantemir şi cum într'un moment cadavrul lui, aruncat în faţa Curţii, a fost găsit în zori de zi de acela care venia să ceară de la Domn iertare pentru vinovăţia lui Miron, al cărui cap cădea la moşia lui din judeţul Roman.

Prin urmare Dimitrie Cantemir *este în sensul desvoltării româneşti*. Iată un punct câştigat, şi de mare importanţă.

Pe de altă parte, el a învăţat carte de la Ieremia Cacavela — numele, ce pare aşa de urât, nu înseamnă decât: „corabie cu pânze rele“ —, un Cretan care studiase el însuşi fără îndoială la Padova, ca medic, şi Dimitrie Cantemir spune tot felul de pozne în ce priveşte cutare Turc lecuit de Ieremia dându-i un praf de cretă. Prin el Dimitrie Cantemir a ajuns să cunoască o anumită filosofie germană apuseană, care n'a fost cercetată pe deplin. Căci Ieremia era, în acelaşi timp, şi medic, „iatro-filosof“, şi iatro-filosofia este tocmai un amestec de filosofie şi medicină. Amestecul acesta este un lucru de Padova, el poartă marca lui: „Colegiul Padovan“. Prin urmare Dimitrie Cantemir ca şi Constantin Stolnicul era în legătură cu spiritul de la Padova. Cretanul supus al Veneţiei, ştiind latineşte, greceşte, aducea atmosfera de Padova în educaţia fiului de Domn.

Iată încă un punct nou pe care îl căpătăm pentru explicaţiile noastre.

Apoi Dimitrie Cantemir se duce la Constantinopol ca ostatec al tatălui său şi, aici, înaintea lui s'a pus o întrebare, care se pune şi înaintea studenţilor noştri astăzi, dar — el a ştiut cum să răspundă la întrebarea Sfinxului, pe când studenţii noştri duşi în străinătate nu o ştiu totdeauna.

La cursurile de vară din acest an, mi s'a înfăţişat o domnişoară care mi-a spus că „vrea să se cultive“ şi eu să o recomand undeva ca să devie „globe-trotter“: a mai fost în toată Europa şi vrea să meargă acum şi în celelalte continente. Puteam să-i dau o recomandaţie pentru regimentul de amazoane al simpaticului Impărat al Etiopiei, dar i-am spus că, dacă vrea „să se cultive“, nu are decît să cetească şi ea cărţi, iar, dacă vrea să colinde lumea, trebuie să vadă dacă are banii trebuitori pentru călătorie şi să aibă apoi şi spiritul ce trebuie pentru aceasta. Fata s'a dus desabusată de pe urma acestei conversaţii. Credeam că lucrul s'a terminat, dar un foarte simpatic tânăr moldovean m'a întrebat dacă nu poate intra în şcoala de la Fontenay-aux Roses, şi cu câteva zile înainte mă întrebase acelaşi lucru cineva din Ardeal. Li-am răspuns că este un

regulament, care cere să fi terminat cineva studiile şi să urmărească un scop pe care Universitatea să-l aprobe. Nu ştiu dacă tinerii au fost mulţămiţi de răspunsul mieu. Dar cei mai mulţi cari se duc se găsesc înaintea culturii francese şi se întorc „maurrasişti", — cineva spunea chiar că „maurrasismul" este mai larg represintat în România decât în Franţa, de şi el se potriveşte la noi ca nuca în părete. Alţii se duc în Germania, şi se întorc din Germania complect transformaţi. Au început acum de câtăva vreme de se duc unii şi în Grecia şi fac tese în greceşte, de şi nu ştiu întru cât certificatul de teologie grecesc de la Atena ar fi mai valoros decât cel care se poate căpăta de la Cernăuţi sau de la Bucureşti.

Este uimitor cum ni se transformă copiii în străinătate. În ce priveşte pe artiştii de la Fontenay-aux-Roses, eu îi recomand la întrare, când fac o pictură care se înţelege, dar, după câteva luni de străinătate, când se întorc şi expun la Salonul Oficial, — pe care l-am închis când eram ministru, pentru că nu înţeleg ca Statul să încurajeze o nebunie contagioasă —, tablourile acestea sânt aşa, cum spunea un glumeţ, că le poţi aşeza cum vrei. Autorii lor sânt evident bolnavi.

E o întreagă problemă a studentului român, care trebuie să plece de aici om oarecum format, cunoscând realităţile ţerii sale şi având în suflet, nu frasele patriotice învăţate la Liceu sau la Universitate, ci instinctul făcător de minuni al lucrurilor acestei ţeri a sale: ori de unde ar fi venit dar trecute în sufletul românesc. O desvoltare pe această basă şi cu acest sens este ce se aşteaptă de o lume întreagă care plăteşte cu sacrificii aşa de grele învăţătura studenţilor noştri în străinătate.

Ce a făcut Dimitrie Cantemir e însă cea mai bună învăţătură pentru tineretul de astăzi. El n'a cerut să fie trimes la „şcoala română" de la Constantinopol şi n'a pretins ca Vistieria Moldovei să-i dea o bursă pentru aceasta, şi nici n'a înţeles să fie răsplătit pentru ce a învăţat. N'a înţeles ca învăţătura de la Constantinopol şi Padova să-i servească la ceva, ci, silit să se ducă la

Turci ca ostatec pentru tatăl său, el doria de Moldova. Dovadă că, în loc să scrie cine ştie ce literatură în greceşte, turceşte sau franţuzeşte — azi, mai multe literaturi sânt îmbogăţite de produsele spirituale ale unor Români la cari, de altfel, une ori sânt mai interesante greşelile de limbă sau de gust decât valoarea însăşi a operei — s'a apucat şi a scris „Istoria Ieroglifică", descriind supt nume de animale toate păţaniile vieţii sale, dovadă de dor de ţară mai mult decât vădirea unor pasiuni politice.

Acolo, la Constantinopol, el a întâlnit trei cultùri. Era cultura turcească, total deosebită de noi, cultura grecească, total străină de cea turcească şi, apoi, în Pera era şi cultura francesă, dacă voiţi şi cea italiană, — el de sigur că a ştiut şi italieneşte — ; ba mai era şi cultura generală latină.

Ce ar fi făcut un om obişnuit, tipul, pe care din nenorocire îl cunoaştem larg astăzi, al desorientaţilor noştri ? S'ar fi prăpădit cu desăvârşire, bâiguind când într'un fel, când într'un altul, şi mai ales s'ar fi ferit să vorbească şi să scrie o limbă pe care o ştia stăpâni, pentru care era făcut şi care era făcută pentru dânsul.

El însă şi-a realisat sintesa. A luat ceva din înflorita imaginaţie a Turcilor: i-a plăcut să povestească şi el aşa ca în „O Mie şi Una de Nopţi", când şi-a scris „Istoria Ieroglifică", în care a ştiut să reproducă vechiul basm grecesc, căci cartea nu este altceva, cu alte personagii, decât prefacerea în româneşte a „Etiopicelor" lui Heliodor. Şi, în acelaşi timp când a căutat să găsească o legătură cu lucruri pe care nu le dau nici Grecii vechi şi cu atât mai puţin Turcii, el s'a adresat aiurea. A luat deci acolo la Constantinopol de la fiecare ce trebuia : orizont de la Occidentali, imaginaţie de la Răsăriteni, logică, stăpânirea frasei de la Grecii antici, iar, când a fost vorba să se uite în sufletele omeneşti, s'a uitat cum ne uităm noi ; *cu milă de om și cu înțelegere de dânsul.*

Astfel, la căpătul lungii şi dureroasei lui experienţe,

Dimitrie Cantemir, cel încărcat cu atâta cultură, *a rămas un om de la noi.* A plecat de la noi, dar nu ne-a uitat niciodată, a tras către noi lucrurile străine, și *a fost un bun Român fiindcă era un Român bun,* căci cine nu este un om bun acela nu este nici un bun Român.

